

ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА
У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ПРИСТУПА

Зборник научних радова

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA

LEXICOLOGY AND LEXICOGRAPHY
IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY
APPROACHES

A collection of papers

Edited by:

Stana Ristić, PhD, scientific advisor

Ivana Lazić Konjik, PhD, senior research associate

Nenad Ivanović, PhD, research associate

Belgrade

2016

ISBN 978-86-82873-56-3

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ПРИСТУПА

Зборник научних радова

Уредништво:

др Стана Ристић, научни саветник
др Ивана Лазић Коњик, виши научни сарадник
др Ненад Ивановић, научни сарадник

Београд
2016

Издавач:
Институт за српски језик САНУ

Рецензенти:
проф. др Андреја Желе
проф. др Вера Васић
проф. др Даринка Гортан Премк
др Људмила Ришкова

Коректура: аутори и Уредништво

Припрема за штампу:
Давор Палчић

Штампа:
Чигоја штампа

Тираж: 300

Издавање ове књиге финансијски је помогло Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије

НАПОМЕНА О АУТОРСКОМ ПРАВУ:

Ниједан део ове публикација не може се прештамповати, репродуковати или употребити у било
ком облику без писменог одобрења аутора као носиоца ауторског права.

COPYRIGHT NOTICE:

No part of this publication may be reprinted, reproduced or utilized in any form without permission in
writing from the author, as the holder of the copyright.

Ружица С. ЛЕВУШКИНА
Институт за српски језик САНУ, Београд
ruzica.bajic@isj.sanu.ac.rs

ДЕСКРИПТИВНИ РЕЧНИК ЛЕКСЕМА ИЗ СФЕРЕ ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВНОСТИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се описује дескриптивни тематски тезаурус лексике из сфере православне духовности и предлаже се његова израда. Образлаже се његов циљ, намена, перспектива посматрања одредница, елементи овог речника и потреба за његовим постојањем у српској културној и образовној средини. Описује се садржај његове макроструктуре и изглед микроструктуре и предлажу се још нека техничка решења изгледа речничког чланка.

Кључне речи: ТТЛПД, макроструктура, микроструктура, речнички чланак, илустративни материјал, квалификатор, дефиниција.

1.0. Истраживањем лексике и лексикографске обраде лексема из сфере православне духовности аутор се бави не мање од једне деценије. Ово истраживање крунисано је одбраном докторске дисертације из ове области 2013. године. Дисертација је, с једне стране, круна досадашњих истраживања, а истовремено, с друге стране, она је отворила и многа нова питања и теме за сродна истраживања и наставак започетих. Између осталог, предлог израде речника лексике из сфере православне духовности јесте остварење које би могло, чини нам се, у будућности

* Рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

да израсте и у озбиљан пројекат. Надајући се томе, између осталог, у овом зборнику – са лексиколошком и лексикографском тематиком – одлучили смо да представимо дескриптивни речник лексема из сфере православне духовности: потребу за постојањем оваквог речника у српској језичкој и културној средини, његову макроструктуру и микроструктуру. Надамо се да овим можемо заинтересовати и друге колеге и стручњаке за евентуални будући пројекат.

1.1.0. Полазећи од две класификације речника уопште¹, одредили смо врсту, главне елементе, намену, циљ и структуру овог дескриптивног речника. Ради се о *шемајском тезаурусу лексике православне духовности* (у даљем излагању користећемо скраћеницу ТТЛПД). Ова врста речника садржала би, као и остали тезауруси², све³ лексеме одређеног система, у овом случају система који постоји у православном погледу на свет који подразумева православна духовност. Управо на тај начин повезане су све лексичке јединице које представљају материјал за овај речник. У том смислу речник је, осим тезаурусни, такође и *шемајски*. Првенствено је дескриптивног, али у доброј мери и нормативног, дидактичког, а донекле и етичког карактера.

1.1.1. Приближан број одредница у ТТЛПД-у јесте 15 000. Чињеница да би овај речник имао више одредница од било ког другог њему сличног⁴ – могла би да обезбеди његову добру продаваност, а евентуално и популарност, што је значајан моменат у лексикографској професији и продукцији. Према Згустиној подели (1991: 209), за коју сам каже да је груба и да не мора да буде прихваћена, овај речник спадао би у мање речнике, тј. оне чија доња граница не би требало да буде мања од 10 000 одредница.

1.1.2. ТТЛПД је речник у коме је перспектива посматрања и обраде одредница првенствено синхронијска. На овоме настојимо не из линг-

¹ Једну од њих дао је Малкиел 1962. године (према: Béjoint 2000: 33–34 и Landau 1989: 6–7), а другу А. М. Цивин 1978. године (према: Козирјев–Черњак 2004: 35–37).

² О томе шта се све у лексикографији сматра *тезаурусом* в. нпр. Landau 1989: 106–109; Згуста 1991: 207.

³ Наравно, условно речено „све лексеме”, пошто је немогућа исцрпна свеобухватност.

⁴ Колико је нама познато, једини *лингвистички* речник овог типа јесте речник једног дела лексике из сфере православне духовности савременог руског језика (Скљаревскаја). Ради се о речнику невеликог обима (иако у Предговору стоји да речник садржи више од 2000 речничких чланака, ми смо избројали мање од 1600; од тога око 320 лексичких јединица које спадају у ономастику).

вистичких разлога⁵, него у жељи да помогнемо да се на православље, а тиме и на лексику која означава реалије из сфере православне духовности – не гледа као на нешто застарело, архаично, нешто што је тековина прошлости и сл. Опште је познато да је тенденција оваквог схватања православља дуго била присутна, а умногоме је присутна и данас. Наравно, поједина сведочанства о историјским процесима у вези са неким лексичким јединицама у ТТЛПД била би неизбежна, пошто ниједан речник не може да буде чисто синхронијски.

1.1.3. Речник који предлажемо је општег типа, јер укључује и народни и књижевни језик, будући да је, првенствено, добар део лексике из РСАНУ, који је речник „народног и књижевног језика”.

1.1.4. Намена ТТЛПД-а јесте упознавање шире читалачке публике са значењем и статусом лексема из сфере православне духовности. Осим тога, читаоци би у оваквом речнику могли да се упознају и са појединим секундарним значењима лексема које у већој или мањој мери имају везе са православном духовношћу, а према својим примарним значењима припадају општем лексичком фонду. Циљ његов је, поред информисања о значењима и употреби лексема, и помоћ у образовању читалаца које би се, између осталог, заснивало и на упознавању са погледом на свет на коме почива православна духовност.

2.0. Макроструктура се у металексикографији односи на избор лексике која улази у неки речник. Забележено је да речници углавном имају своју идеологију која се пројављује у саставу речника (и у карактеру дефинисања лексема, врсти квалификатора и илустративног материјала). Речник није просто описивање лексике, он обавезно одражава филозофију епохе, укупност етичких представа народа (в. Козирјев–Черњак 2004: 49). И ТТЛПД, такође, најпре одабиром лексема, о коме је тренутно реч, треба да одражава представу о свету и животу која постоји у православној духовности. У оваквом речнику треба да преовладава теоцентрична парадигма, тј. треба да се има у виду оно што православна духовност подразумева, оно што она јесте.

Истакли бисмо и културно-историјско оправдање за речник српског језика који би одражавао православни поглед на свет, тј. чињеницу да је православље или бар неки (вероватно и многи) његови елементи, дубоко присутно у српској историји, начину живота, култури, обичајима и другом, а тиме и у лексици српског језика, у којој се све то и одражава.

⁵ Лингвистички посматрано, неки сличан речник који би био дијахронијског или комбинованог типа, можда је и потребнији и интересантнији за филологе, потпунији, али не и популарнији за ширу читалачку публику.

2.1. Принцип одабира лексике одређује се умногоме и назначењем будућег речника (тзв. *йерсѿекѿива корисника речника*, енгл. user's perspective). Сматрамо да је профил корисника ТТЛПД-а засигурно веома широк: од оних који немају никакво знање у овој области и желе да стекну бар основно, до оних који имају (чак и богато) знање у вези са православном духовношћу, али желе да га утврде, прошире и прецизирају. Вероватно би највише овакав речник могао да помогне у преводилачком послу, јер је преводне литературе из сфере православне духовности све више.

Подсетићемо се на још једну врло важну чињеницу која се тиче потенцијалних корисника речника: потреба његовог коришћења првенствено у електронској форми. Ова чињеница толико је очигледна да не би имало много смисла да се на њој дуже задржавамо. ТТЛПД би требало најпре да се појави у електронској форми.

2.2. Веома важан, иако не лингвистички, елемент који учествује у одређивању макроструктуре речника јесте његово финансирање и, с тим у вези, време потребно за његову израду. Позната је ствар да је предвиђање времена израде неког речника готово по правилу погрешно, тј. посао обично траје дуже (в. нпр. Згуста 1991: 324). Пошто је планирање ипак неизбежно за пројекат израде било ког речника, а ми донекле имамо искуства с лексикографском обрадом одредница за ТТЛПД, можемо оквирно одредити време потребно за његову израду. Наиме, ако би у овом послу учествовало пет искусних лексикографа (који би били адекватно плаћени) од којих би бар троје њих солидно познавали и православну теологију – речник би могао да се заврши за годину дана⁶.

2.3. Извори из којих се узима и(ли) ексцерпира лексика јесу одлучујући за дефинисање макроструктуре ТТЛПД. У лексикографској пракси уобичајено је, у данашњем тренутку њеног развоја, када већ постоји велики број урађених речника – да се добар део лексике (а по-

⁶ Јединица израчунавања која се користи, бар у англосаксонској металексикографској литератури (в. Landau 1989: 232–235) јесте *уредничка недеља* (енгл. *an editor week*): количина посла коју један уредник-лексикограф може да уради током једне седмице. Друга важна јединица је *брзина дефинисања* (енгл. *defining rate*). Брзина дефинисања (подразумевамо под овим целокупан посао који је потребан да се заврши речнички чланак) у ТТЛПД је 3 одреднице на дан. Једна уредничка недеља подразумева, дакле, 15 лексема. За 15000 одредница потребно је 200 уредничких недеља, дакле, на сваког од пет лексикографа по 40 недеља. Ми смо цифру „заокружили” на годину дана. Напомињемо још једном да су овакве процене релативне.

некад и све лексеме) узима из већ постојећих речника. Тиме се умногосте, у већини случајева, смањује време потребно за израду речника.

Као основа корпуса за ТТЛПД такође су послужиле лексеме из већ постојећих дескриптивних речника савременог српског језика, као и неких двојезичних речника (в. у списку литературе). То је у доброј мери определило структуру лексике⁷.

2.4. Покушаћемо сада да детаљније опишемо састав лексикона, тј. одредница у ТТЛПД-у.

Терминолошка лексика преовладава, а састоји се најпре из оних терминолошких система који су у ужим оквирима православне духовности. То су термини:

- хришћанско-православног богословља, нпр. *еклесиологија, уиџо-сџасираџи, аџологеџика, есхаџон* итд.
- црквене архитектуре и ентеријера: *џриџраџа, оџар, амвон, ка-џаџеџазма* итд.
- богослужбених обреда: а) заједничких, нпр. *лиџурџија, вечерња, часови* итд. б) приватних (тзв. *џребе*): *крџиџење, оџело, исџовесџи* итд.
- елемената и делова богослужења: *анаџора, еџиклеза, џекџенија, шесџоџсалмије* итд.
- богослужбених предмета: *анџиминс, кадионица, миросаџка, диџирије, воздух* итд.
- богослужбених, свештеничких одежди: а) које се користе у храму: *фелон, еџиџрахиџ, омоџор, ораџ* итд. б) које се користе (и) ван храма: *џанаџија, (џана)камилаџка, миџра, манџија* итд.
- делова црквеног календара: *Преџоловљење, џреџиџразниџиџво, задуџиџице, џраџаџа недеља, Пеџроџавловски џосџи* итд.
- устројства манастирског живота: *скиџи, оџиџиџеџиџе, еџоном, насџоџаџиџеџ, исџуџениџ, џраџеџа* итд.
- црквене музике и поезије: *кондаџ, еџсаџосџиџлар, херуџика, сџеџаџен, куџуџиџ* итд.
- својстава Цркве: *хрисџоџценџриџносџи, акривџија, аџосџоџлносџи* итд.
- хришћанско-православног морала: *смирење, џриџљење, џелому-дреносџи, несџиџцање* итд.
- видова подвижништва и уопште стања унутрашњег духовног живота, које може бити позитивно (врлине) и негативно (страсти,

⁷ Овде бисмо нарочито упутили на *Уводне наџомене* које дају аутори РСТР, К. Кончареџиџ и М. Раџовановиџ. У њима је исџрпно описана структура лексике која се садржи у том речнику, а будући да је лексика тог речника саставни део и грађе за ТТЛПД – написано може да се примени и у вези са саставом лексике нашег речника.

лаж, оїрошїај, ѿмоћи, ѿ правда, сїокој(сїво), хвалиїи (се) и многе друге – будући да је њихово значење у уској вези с хришћанским моралом и етиком.

Неке лексеме општег лексичког фонда присутне су у макроструктури ТТЛПД због тога што неко од њихових секундарних значења припада сфери православне духовности (нпр. *лик, белац, сестїра, оїац, вода, година, ѿ правило, масло, огласїи, одговарїи, ѿлач, ѿмиловаїи, ѿразник, час* итд.).

Неке друге лексеме из општег лексичког фонда у лексички састав ТТЛПД улазе зато што су изрази, обично синтагме у којима су те лексеме управни чланови – лексичке јединице из сфере православне духовности, претежно терминолошке. Такве су, на пример, лексеме: *недеља (Недеља блудног сина, Месоїусна недеља, Крсїоїоклона недеља, Средоїосна недеља* итд.), *уље (свеїто уље), враїа (царска враїа), заветї (Нови (Сїари) Заветї, ковчег заветїа)* итд.

2.4.4. Из постојећих дескриптивних речника српског језика преузета су (а понегде и проширена) и творбена гнезда, па имамо, на пример, са творбеним елементом *амин*, и следеће лексеме, од којих би свака одредница требало да има свој речнички чланак у ТТЛПД: *Амин* (врста еортонима), *аминање, аминаїи, аминач, аминаш, аминашиїи, аминашица, аминашки* (придев и прилог), *аминисање, аминисаїи, аминице, аминковаїи, аминовање, аминоваїи*.

Одлучили смо се за принцип према коме из деривационих гнезда углавном не бисмо уклањали оне лексеме које непосредно, према својој семантици, не припадају сфери православне духовности (нпр. лексеме *духовїи, духовїиосїи*). Овакву одлуку донели смо из два разлога. Први од њих је обим ТТЛПД-а који то допушта. Други разлог је тај што би уз овакве лексеме, евентуално, на основу материјала ТТЛПД лакше могла да се испитује семантичка повезаност истокоренских (или чак по форми потпуно истих), а наизглед, са синхронїјског аспекта, по значењу сасвим удаљених лексема.

2.4.5. У ТТЛПД-у, као речнику тезаурусног типа а истовремено и тематског, садржани су у макроструктури и описани још и поједини⁸:

- *оказионализми* (нпр. *женонеисїовсїво, доїадни, ѿрезвїїериса, сарадосї* итд.),
- *неологизми* (нпр. *сасвешїеник, бесмрїоваїи, Хрсїослов* итд.),
- *исїоризми* (нпр. *крсїаш, ѿроїовесїијар, ѿсанија, бир, башиа* итд.),
- *архаизми* (нпр. *безбожје, безграниче, Израїл, ливан* итд.).

⁸ Подразумева се да се значења и ових лексема тичу православне духовности.

- *библизми* (новозаветни, нпр. *осана, маранати̑а, свеоружје, ѿрокажени, узети̑и, сухоруки* (у именичкој употреби), *миѿиар, фарисеј, цариник* итд. и старозаветни: *кимвал, расѿојасина, исој, мамвријски дуб, мана, куйина* итд.⁹).
- *русизми* (нпр. *љубоѿиѿан, месеѿослов, оѿиѿи, ѿодобан* итд.),
- *црквенословенизми* и лексеме из других типова старог језика (нпр. *нисѿослаѿи, ниѿиѿи, одежда, ѿоднебије, ѿјеније, раб, рож-десѿиво* итд.).

2.4.6. Саставни део лексике ТТЛПД-а су и лексеме које нису најбољи преводи (понекад су чак и врло лоши) на савремени српски језик, али се сусрећу у текстовима из сфере православне духовности, тј. ушле су у употребу. Неке од ових лексема, уколико би биле подвргнуте стручној критици, не би требало да буду коришћене као такве. Али, сама чињеница да се користе определила је њихово присуство у ТТЛПД-у, као више дескриптивном него нормативном речнику. Навешћемо само један изразит пример: лексему *свећњак* у значењу које бисмо могли формулисати као: ‘онај који је својим животом по вери, владањем, врлинама и др. изразито добар пример околини, наследницима и људском роду уопште, који светли својим примером, светилник’. За овакве лексеме одабрали бисмо формални знак у оквиру речничког чланка који би означавао њихову препоручљивост (в. у даљем тексту).

2.4.7. Одређени број одредница ТТЛПД-а јесу оне које су у РСАНУ и РМС оквалификоване као застареле. То је посебан слој лексике који би за потребе даљег планирања ТТЛПД-а требало да буде подробније испитан. Наше је мишљење да постоји један део лексема које су застареле заиста и не би требало да буду у саставу макроструктуре ТТЛПД (нпр. *ѿрељуѿѿиво, ѿроклеѿав, разумак, ѿаѿиѿносѿи, ѿиѿиѿор, благорође, богатиѿац* итд.). Међутим, поједине лексеме које су у поменим речницима оквалификоване као застареле, добрим делом су из (руско)црквенословенског језика, а присутне су и данас, или у литератури православне духовности на савременом српском језику, или бар (али редовно!) у богослужбеној употреби, па их не би требало у ТТЛПД-у квалификовати као застареле. Такве су, на пример, лексеме: *бесѿорочан, безначелан, ѿревиѿиѿи, ѿрелесѿи, чесно, чреда, чѿеѿ, благо-*

⁹ Поједини библизми су лексеме из општег лексичког фонда (нпр. *овѿа, ѿасѿиѿр, нероѿкиѿиѿа, излазак, долина, заусѿавиѿи, куѿаѿи, градиѿи*) које су ушле у наш корпус као делови познатих јеванђелских парабола или познатих делова Светог Писма уопште.

вєстїиїи, вавек, їреузнейїи, їрїсїїрасїїїе, раб, їїоржєсїїво, ходїиїи, хїмнойїоїац, хоругва, целомудрїїе, їреїодобїїе итд.

2.5. Сада бисмо прешли на опис структуре речничког чланка у ТТЛПД-у, тј. на његову микроструктуру. Обрада речничког чланка подразумева: квалификовање одреднице, дефинисање значења одреднице и илустровање значења датих у једној или више дефиниција.

2.5.1.0. Под квалификовањем одреднице у лексикографији подразумева се одређивање и бележење разних структурних језичких особина које важе за дату одредницу. Караулов (према: Козирјев–Черњак 2004: 41) је назвао ово посебно речничко представљање структурне језичке особине – *їпарамїїром*¹⁰. Истражујући на материјалу постојећих речника руског језика, утврдио је да постоји 68 параметара који се користе у лексикографији¹¹. Неки од њих су обавезни, а други су факултативни. Количина ових параметара и дубина њихове разраде одређују структуру речничког чланка.

У структури речничког чланка у ТТЛПД-у свакако би требало да постоји већина обавезних параметара. О осталима могло би се говорити тек у процесу израде речника. Према Караулову (в. исто), обавезни су следећи параметри: ортографски, акценолошки, граматички, стилистички, семантички, синтаксички, фразеолошки, творбени и низ других. Дobar део њих могуће је означити уз помоћ квалификатора. Остали се означавају разним другим напоменама у оквиру речничког чланка.

Семантички параметар, на пример, највећим делом је, у ствари, дефинисање речничке одреднице, о чему говоримо даље у тексту. Такође, синтаксички параметри обично се, ако је потребно, прецизирају додатном информацијом у оквиру дефиниције, а одражавају се и кроз илустративни материјал, о коме ћемо такође говорити посебно. У овој целини биће речи о квалификаторима и другим техничким скраћеницама које у речничком чланку служе за означавање: фреквентности употребе лексеме, затим њене територијалне распрострањености и припадности различитим научним, стручним и др. областима; стилских и функционалностилских карактеристика; нормативног статуса и

¹⁰ Слично подразумева Згуста под појмом *глоса*. Квалификаторе, пак, он сматра подврстама глоса и назива их *еїшкєїїама* (в. Згуста 1991: 235–255).

¹¹ Рус. „68 лексикографируемых параметров”. Овај навод могуће је било превести и на следећи начин: 68 параметара који се лексикографишу. Ми смо се одлучили, ипак, да га забележимо само у напомени, иако сматрамо да би могао да се прихвати.

било потребно квалификовати квалификатором *засѣ*., будући да многе од лексема означених њиме у ствари нису застареле.

Гледано са аспекта просечног образованог говорника српског језика, неке лексеме које сачињавају макроструктуру ТТЛПД-а могле би да се оквалификују као нераспрострањене или неуобичајене и необичне (нпр. *рукоблуд*, *созерцање*, *целомудреносѣ*, *сѣираноѣримница* и др.). Међутим, у оквирима оваквог речника, оне нису необичне. Подразумева се да је употреба ових и сличних одредница ограничена на дато тематско поље, област, у нашем случају на православну духовност.

2.5.1.2. Што се тиче *ѣерѣѣорѣјалне расѣросѣтрањеносѣ*, како ТТЛПД садржи, видели смо, покрајинизме, квалификатор *ѣокр*. којим се означава ова врста лексеме, требало да буде у употреби у овом речнику. Исто важи и за квалификатор *дијал*. (дијалекатски, дијалектизам). Могуће је, такође, дијалектизме као одреднице (нпр. *ђавољасѣ*, тј. *ђавољасѣ*; *виѣишѣ* тј. *фиѣишѣ*; *божѣиѣњи* тј. *божѣиѣни*; *Божѣиј* тј. *Бож(и)ји* итд.) и потпуно избацити из ТТЛПД-а, иако се ради о речнику тезаурусног типа¹⁴. Ми бисмо препоручили да се у ТТЛПД-у тежи ка смањивању или чак и потпуном избацивању лексичких јединица карактеристичних за поједине дијалекте. Сам, пак, квалификатор *дијал*. треба задржати у списку скраћеница, јер се он употребљава и при граматичкој обради лексеме (в. даље у овој целини, у одељку о нормативном статусу).

У микроструктури ТТЛПД-а корисна би била и прецизнија географска информација. Ово се нарочито односи на лексикографско описивање лексике појединих ужих тематских група као што су „Крсна слава” и „Божѣи”. На пример, у неким крајевима за особу која рано ујутру на Божѣи долази у кућу каже се *ѣоложајник*, док се у другим крајевима каже *радован*, *ѣолазник* итд. Информација о томе у ком крају се како каже за речник тезаурусног типа не би била претерана.

Прецизније географске информације обично се не дају уз помоћ квалификатора, него се прибегава или другим техничким скраћеницама или се пише пун географски назив. Због економичности простора, ми бисмо препоручили коришћење скраћеница, и то једним делом оних које су у употреби у изради РСАНУ (в. Приручник: 146–147), док би друге скраћенице биле формиране до и током израде ТТЛПД. У формирању скраћеница били би, свакако, корисни и разни до сада урађени речници, нарочито дијалекатски.

¹⁴ Лексика из сфере православне духовности, нарочито еортоними, у доброј мери заступљена је у дијалекатским речницима српског језика. У ТДР (2008: XXVII) постоји чак и техничка скраћеница за православни празник (*ѣ. ѣ.*).

2.5.1.3. Постоји релативно велики број квалификатора који се користе за означавање *припадности* лексичких јединица *разним научним, стручним и другим областима*. Микроструктура ТТЛПД-а подразумева присуство више оваквих квалификатора. Најпре ћемо рећи нешто о квалификаторима који се користе за обележавање ужих подручја православне духовности, а потом о другим.

2.5.1.3.1. Већ смо нагласили да је употреба квалификатора *правосл.* редундантна у оваквом речнику. Квалификатор *цркв.* (црквена реч) сматрамо редундантним из истих разлога. Поред тога, и из дефиниције, као и из примера који служе за илустрацију значења, могуће је утврдити да се ради о црквеној речи. Исто важи и за квалификатор *теол.* (теологија, теолошки), који је и до сада ређе коришћен у српској лексикографској пракси¹⁵. Још мање је за ТТЛПД потребан квалификатор *хришћ.*¹⁶. Квалификатор, пак, *рлг.* (религија, религиозно) потребан је за објашњавање лексике која по семантици припада областима других религија и хришћанских деноминација (нпр. *јамуја, абунa, двобоштво, синагога, азраил, карма* и др.). Како у српском језику највише (после православних) има лексема из области римокатолицизма, за лексеме ове групе у ТТЛПД-у препоручили бисмо употребу квалификатора *римокаџ.* До сада је у нашој лексикографској пракси употребљаван квалификатор *каџ.* (католички)¹⁷.

За лексеме из Светог Писма, *библизме* у ТТЛПД-у препоручили бисмо коришћење квалификатора *библ.* Такође, квалификатор *аскет.* (аскетизам, аскетски) могао би бити користан за ближе одређивање појединих лексема карактеристичних за подвижнички живот, као што су: *исихазам, безмолвије, тишовање, испушћење, созерцање, џрелест,* *бесџрашће, џрилог, молчаније* итд.

2.5.1.3.2. Неки квалификатори који се односе на означавање припадности лексеме другим сферама, струкама и сл., такође би били корисни у ТТЛПД. Препоручили бисмо следеће: *фил.* (филозофија, филозофски), *архит.* (архитектура, архитектонски), *муз.* (музика, музички).

¹⁵ Он, наиме, постоји у списку скраћеница у РСМ и РСАНУ, али готово да није ни употребљаван. У РСМ, у целих шест томова, свега 2 пута.

¹⁶ Овог квалификатора нема у РСМ и РСАНУ, али постоји у списку техничких скраћеница у РСЈ, у коме је употребљен само на једном месту.

¹⁷ У српској православној литератури настоји се на доследном коришћењу појма *римокаџолички* уместо *каџолички* када се мисли на Западну цркву, зато што потоњи, етимолошки, у грчком језику, има значење *саборни*. Како је Православна црква саборна, појам *каџолички* могао би се применити на њу, те се стога употребљава прецизнији појам – *римокаџолички*. У ТТЛПД, сматрамо, требало би да се поштује ова разлика, па отуда и овај квалификатор.

Ради се о областима чији је један део терминолошке лексике делимично у вези са православном духовношћу или је због своје сродности и повезаности са православном духовношћу у најширем смислу, саставни део макроструктуре ТТЛПД.

Пошто није ретко да се поједини појмови из области православне духовности по форми подударају са истима из митологије, сматрамо да би у ТТЛПД била потребна и употреба квалификатора *миџ*. У дескриптивним речницима савременог српског језика, неретко се спајају у објашњењима религијско и митолошко значење (в. нпр. лексеме *заштићеник* (треће значење), *демон* у РСАНУ, или *громовник*, *чудо* у РМС, *Луцифер*, *ад* у РСЈ и друге). У ТТЛПД-у би ова два значења било потребно раздвојити.

Исто се може рећи и за област празноверја, сујеверја, те би у неким случајевима – када је потребно издвојити оно што је празноверно од онога што припада православној духовности – било потребно употребити квалификатор *џразн*.

Насупрот празноверју и митологији, тј. употреби квалификатора *џразн* и *миџ*, који се користе да би се ове области раздвојиле у лексикографском опису од сфере православне духовности – лексикографски опис неких лексема у ТТЛПД-у, по нашем мишљењу, требало би да садржи квалификатор *еџн*. (етнологија, етнографија). Ово се односи на лексеме из сфере православне духовности које су специфичне за православље само једне друштвене заједнице, једног народа. На пример, празници као што су *Мајерице*, *Оци* и *Дејшњци* не постоје код других православних народа, па су то лексеме које ће у речничком чланку у ТТЛПД-у имати наведени квалификатор. Такође и поједине лексеме везане за друге обичаје који прате празновање православних празника, а који не постоје код других православних заједница (нпр. *василица*, *божићница*, *лазарица*, *мирбожић се*). Ово је донекле и до сада била пракса у српској лексикографији, а у ТТЛПД-у би је требало задржати и доследније примењивати.

2.5.1.4. Квалификатори којима се бележе *сџилске* и *функционалностџилске карактеристичке* лексема у словенској лексикографији одређују се углавном према функционалностилској раслојености језика, што би могло да се примени и за ТТЛПД. На пример, лексеме *венчаница* и *кршћеница* могле би да буду ближе одређене квалификатором *адм*. (администрација, административни) када имају значење докумената које Црква издаје нововенчанима, одн. новокрштенима по обављеном венчању / крштењу. Правни термини су, на пример, *едикџи*, *законик* и др. Дакле, квалификатор *џравн*. (правни, правнички), сма-

трамо, потребан је у ТТЛПД-у. Препоручујемо, такође, и употребу квалификатора *разг.* (разговорни језик). Наиме, у ТТЛПД-у постоје и лексема које се сусрећу више (или само) у разговорном језику. Ово се нарочито односи на поједине изразе у којима је неки од елемената лексема из сфере православне духовности (на пример, *сѣар као Библија* или израз *свући мантију* у значењу ‘напустити свештенички чин’ итд.). Такође, овај квалификатор потребан је да се означе секундарна значења лексема које по свом примарном значењу припадају сфери православне духовности. На пример, библизам *асѣида*, у секундарном значењу, карактеристичном за разговорни језик, јесте ‘зла, опака жена’.

У англосаксонској лексикографској пракси, стилски квалификатори јесу *формално* и *неформално*, често и *колоквијално* (в. нпр. Landau 1989: 191–203). Пошто они нису присутни у српској лексикографији, не бисмо их прихватили ни за ТТЛПД.

У српској лексикографској пракси постоји квалификатор *свеч.* (свечано), који би можда могао да дође у обзир у обради појединих лексема у ТТЛПД-у. На пример, тако би могла да се окарактерише лексема *многoлeтѣсѣвије* или лексички спој који се као непреведен до данас користи у свечаним богослужбеним моментима и упућује се архијереју: *ис ѿола еѣи десѿоѣа* (= на многаја лета, владико).

Квалификатори *ѿоеѣ*. (поетика, поетски) и *ѿесн.* (песнички) у овом речнику сматрамо да нису потребни, чак ни у случају када би се корпус за ТТЛПД проширио и када би саставни део илустративног материјала била још у већој мери православна духовна поезија. Највећи број лексема у православно-духовној поезији узима се из богослужбеног језика¹⁸. У РСЈ квалификатор *ѿесн.* односи се не само на песничко, већ и на књишко стилско обележје лексема, док РСАНУ користи и квалификатор *књ.* за обележавање књишке лексема. Наше је мишљење да ни овај потоњи квалификатор за ТТЛПД није потребан.

2.5.1.5. *Нормативни сѣаѣус* лексема остваривао би се у ТТЛПД-у као и у описним речницима савременог српског језика. Свака лексема требало би да буде акцентована према важећим правилима акцентуације. Од тога би могло да се одступи у појединим случајевима где се чува другачији акценат од оног који важи у стандардном правопису, с тим што би у већини случајева могла да се прихвати двострука акцентуација (нпр. *аѣосѣолскѣ* и *аѣосѣолскѣ*).

Такође, требало би одредити припадност врсти речи и означити свако одступање од системског правила у разним фонолошким про-

¹⁸ Постоји чак и препорука лексикографа да се овај квалификатор полако избаци из употребе као не нарочито користан, па чак и збуњујући (в. Landau 1989: 176).

менама, морфолошким, конјугацијским и другим парадигмама, као и у свему другом што је потребно за основну, тзв. *граматичку обраду лексичке јединице*. У циљу постизања наведенога у ТТЛПД-у, користио би се до сада у српској лексикографској пракси разрађен систем квалификатора и техничких скраћеница¹⁹. Пошто су они познати, нећемо их све наводити, него ћемо навести само неке карактеристичне примере.

Уколико постоји више гласовних варијанти лексеме (нпр. лексема *сѣрасѣоѣѣрѣац* са варијантама *сѣрасѣоѣѣерѣец*, *сѣрасѣоѣѣерѣац*), оне се уносе у речнички чланак уз додавање скраћенице *вар.* испред варијантног облика.

Правописни статус лексеме може да се означи скраћеницом *ѣрав.* Ово би било потребно у случајевима где се, у текстовима из сфере православне духовности, користи неки облик који није одобрен важећим правописом. На пример, често се користи лексема *србски* ум. *срѣски*. У оваквим текстовима толерише се ово одступање од правописа, али би у ТТЛПД-у било корисно информисати читаоца у речничком чланку о правописно важећем облику.

У РСАНУ постоји и квалификатор забрањујућег карактера, *неѣр.* (неправилно), али сматрамо да он није потребан за ТТЛПД, пошто скраћеница *некѣ.* садржи исту информацију. Евентуално би потоњи могао да буде замењен првим.

2.5.1.6. Што се тиче *етимологије* одредница у ТТЛПД-у, пошто је у питању синхронијски речник, ова информација требало би, по нашем мишљењу да буде ограничена, али би у сваком случају требало да постоји ознака за етимологију лексеме уколико је она позната. Користили бисмо квалификаторе који су и до сада били у употреби у српској лексикографског пракси за означавање етимологије лексеме (*грч.*, *нем.*, *фр.* итд.) (в. Приручник: 142–145).

Мислимо да би било корисно, а и у складу са првенствено синхронијском концепцијом ТТЛПД-а, да се лексеме које се употребљавају у богослужењу СПЦ на црквенословенском језику данас, а као такве су ушле у савремени српски језик и сусрећу се у текстовима из православне духовности на овом језику (као нпр. *свѣѣилник*, *неневѣсѣина* и сл.) – означи квалификатором *цсл.* За друге лексеме

¹⁹ Узели смо у обзир списак техничких скраћеница које се користе за израду РСАНУ (в. Приручник: 142–145), као и исти употребљен у РСЈ (в. РСЈ 2007: 8–11). Разлика није значајна, али ипак постоји. Углавном у РСЈ нема појединих скраћеница и додате су неке нове. Ми се овде опредељујемо само за једну од варијанти (уколико оне постоје). Тако, на пример, као скраћеница за инструментал, у РСАНУ користи се *инсѣрум.*, а у РСЈ *инсѣр*. Ми се опредељујемо за последњу. Подразумева се, оне које не узимамо у обзир за ТТЛПД нећемо ни наводити.

које су пореклом из старих облика српског језика (српскословенског, славеносрпског) сматрамо да би могао да се употреби квалификатор *сѣикнѣ*. који се користи и у изради РСАНУ.

2.5.2. Које и какво дефинисање одредница би могло да се примени у ТТЛПД-у? На ово питање, чини нам се, у потпуности бисмо могли да дамо одговор тек након обављеног посла, тј. урађеног речника. Свим лексикографима познато је да је практични рад на изради речника, а нарочито дефинисање одредница, немогуће ставити „у калуп” из кога се не би излазило. Дефиниције неизбежно имају своје недостатке који обично иду или на уштрб прецизности или на уштрб укључености свих значењских компонената.

Вероватно би било потребе да се примене и комбинују разни типови дефинисања, додатно и због хетерогености макроструктуре, тј. састава одредница. Ипак, настојало би се, првенствено, на описном дефинисању и коришћењу синонима у дефиницији. Као и у свим другим речницима, потребно је држати се *ѣринциѣа доброг дефинисања* (детаљније о овоме в. нпр. Згуста 1991: 242–243, Landau 1989: 124–132), као и *добро лексикографске ѣраксе* (детаљније в. нпр. Радовић-Тешић 2009: 29–31, Згуста 1991: 238–244; Landau 1989, 132–138).

Сваки речник има свој стил и инструмент дефинисања. Могу се утврдити, на пример, (обично) почетни делови дефиниција, устаљене формуле, као додатни семантички параметри о којима је већ било речи (нпр. *који је ...; онај који ...; сѣециѣалистѣа у областѣи...; у кулинарсѣиву, у хемији ...* и сл.). У зависности од обима речника настоји се на давању више или мање информација у дефиницији. Све ово чини се, увек „на основу семантичке вредности речи у друштву које је носилац језика и на основу истина прихваћених у том друштву” (Гортан-Премк 1982: 51). Стил и инструмент дефинисања било би потребно да се утврди и за ТТЛПД. Како је ово обично посао тима састављача речника, ми за сада у потпуности не можемо да решимо такав задатак. Оно што можемо да кажемо (тачније да поновимо, надовезујући се на цитирано) је следеће: и дефинисање одредница у ТТЛПД-у (као и њихов избор, в. у делу о макроструктури) треба да одражава представу о свету и животу која постоји у православној духовности и да се ослања на истине прихваћене у њему.

Такође, сматрамо и то да је у српској лексикографској средини корисно следити установљену праксу и традицију. Стога би поједине лексеме у ТТЛПД-у могле да буду дефинисане онако како је то већ урађено у постојећим описним речницима стандардног српског језика, тј. постојеће дефиниције биле би основа на којој би лексикографски

тим могао да започне посао дефинисања. Осим тога, значајна помоћ су већ публиковани речници, иако невеликог обима, а нарочито поменути лингвистички речник Скљаревске, из којих би понекад могле да се преузму неке дефиниције или бар да буду полазна основа за стварање семантичког описа одреднице у ТТЛПД. Неопходна је и помоћ стручњака (православних богослова). Дефиниције могу да се проверавају, допуњују, поправљају и сл. уз помоћ огромне, незавршене православне енциклопедије на руском језику, доступне на сајту <http://www.pravenc.ru/text/674970.html>.

Ипак, због специфичности речника о коме говоримо, лексикограф би, током израде ТТЛПД-а, требало много више и првенствено да ради на конкретном материјалу, тј. да посматра различите контексте у којима се јавља лексема која се дефинише – а потом да формулише дефиниције на основу (обично) више таквих контекста. Такође, не треба заборавити и то да је задатак лексикографа не само да што адекватније формулише дефиницију, већ и да, претходно, што је могуће правилније, утврди, раздвоји и распореди (код вишезначних лексема) постојећа значења за главне речи.

2.5.3. Примери, односно илустративни материјал у речницима може да буде или конструисан од стране лексикографа (с тим што лексикограф може да их конструише сам, а може да то учини и уз помоћ свог информатора) или преузет из неког писаног, ређе изговореног текста, дакле, цитиран.

Што се тиче конструисаних примера у ТТЛПД-у, препоручујемо њихово коришћење у што је могуће више случајева. Ипак, пошто они умногоме зависе од знања, вештине, интуитивности и креативности лексикографа, када год потоњи није у могућности да сам наведе довољно добар пример, треба прибећи цитатима.

У потрази за илустративним материјалом за ТТЛПД користили смо се, као што се то обично данас ради у решавању најразличитијих питања и проблема – интернетом. Сувишно је истицати предности електронске комуникације, а самим тим и употребе електронских средстава у лексикографском раду и продукцији у данашње време (в. нпр. *О речницима и инјернејџу* и *Рачунарски корџуси* у: Coleman 2006: 584–585). Корпус електронских текстова из сфере православне духовности, сматрамо, био би неопходан у раду на оваквом речнику. Вероватно би било потребно и додатно обучавање лексикографа за рад са електронским корпусима, нарочито уколико би се радило најпре на електронском издању речника. У сваком случају, важан корак у раду на

ТТЛПД-у је потрага за материјалом за оформљавање оваквог корпуса²⁰. До сада сакупљени материјал садржи: 1. доктринарне текстове, тј. оне који се тичу учења о православној вери (догматски, апологетички текстови и катихизиси); 2. текстове који се баве актуелним или посебно интересантним појавама и проблемима у животу Цркве; 3. текстове у којима се говори о питањима индивидуалног, човековог живота и 4. текстове који представљају црквено наслеђе.

Свето Писмо, пак, као прецедентни текст²¹ и својеврсни источник свих других текстова, налази се изван, или можда боље рећи *изнад* ове класификације. Самим тим, текст Светог Писма је и најважнији као илустративни материјал. У складу са првенствено синхронијском природом ТТЛПД-а, препоручили бисмо коришћење издања *Новог Завјета* који је превео Свети архијерејски синод СПЦ. Овај превод приступачнији је од других, донекле прилагођенији савременом читаоцу (тј. разумљивији), а тиме и далеко масовније коришћен међу верујућим Србима. Што се тиче *Старог Завјета*, поред превода Ђуре Даничића, постоје и новији преводи појединих делова Светог Писма из пера владике Атанасија Јефтића и, нешто мање, митрополита Амфилохија Радовића. Они су, заједно са другим деловима целокупног Светог Писма (дакле, и поменути преводом *Новог Завјета* који смо препоручили), публиковани у најновијем издању Светог архијерејског синода СПЦ (Свето Писмо 2012), те би ово издање, због своје целовитости, било за сада најбоље као материјал за ТТЛПД.

2.5.4. На крају, предложимо још нека техничка решења за речнички чланак у ТТЛПД-у. Након наведеног примера-цитата, одн. илустративног материјала, сматрамо да би било довољно навести само аутора. Према списку извора који би био дат уз речник (заједно са уводом, објашњењима, скраћеницама и разним другим напоменама²²) могло би да се закључи из ког је дела наведени цитат. Међу напоменама уз речник требало би да буду и скраћенице имена аутора. Један од задатака за састављаче ТТЛПД-а било би и формирање оваквих скраћеница. Кад су у питању преведена дела, требало би користити скраћенице имена аутора а не преводилаца, из тог разлога што би за корисника ТТЛПД-а

²⁰ Који не би требало да буде коначан, већ да се стално проширује, како је то данас уобичајено у лексикографској пракси.

²¹ Прецедентни текст је текст који представља образац националне културе и форма скалу националних вредности (опширније в. нпр. Драгићевић 2010: 15).

²² Све ово на енглеском језику обједињено је називом *front matter* (оно што је испред, на почетку), чак иако се понекад напомене налазе иза последње, а не испред прве одреднице (в. Véjoint 2000: 107).

име аутора, који је, бар за верујућег читаоца – ауторитет – била корисна информација. Поред скраћеница аутора, може да се дода и њихова кратка биографија. За овакав речник ово би била корисна информација, иако би, с друге стране, то било одступање од уобичајене праксе. Ипак, не треба заборавити да су „природа и квантитет информација које могу да се дају у речницима – теоријски неограничени” (Véjoint 2000: 121), те је у том смислу одступање од праксе, у ствари, очекивано и обично.

Илустративни материјал даје се после дефинисања значења мањим фонтом, после знака ►. За лексеме о којима смо говорили да су део састава ТТЛПД-а због тога што се употребљавају, али их ми не бисмо препоручили (нпр. *свећњак*, *неудаџа*, *ум* и сл.) може се користити знак ☉ изнад одреднице (свећњак[☉]). Лексеме које се уносе у ТТЛПД, а нису из сфере православне духовности означили бисмо знаком ‡ изнад одреднице (духовит[‡]). Као и обично, одреднице се дају на почетку сваког од речничких чланака, масним фонтом и великим почетним словом. Поједине од њих захтеваће шира објашњења енциклопедијског типа и она се могу дати на крају речничког чланка, у новом реду, са ознаком Ј на почетку.

3.0. Све што смо изнели о ТТЛПД-у треба схватити као предлог над коме би, пре коначне одлуке, било боље да поради више искусних лексикографа. Ниједна од овде наведених одлука не мора (а и не може) за сада да буде дефинитивна, али оне могу да буду неке полазне тачке и фундамент над којим би се даље могао разрађивати пројекат овог речника. Волели бисмо да овај рад постане и позив заинтересованим колегама да учествују у даљој разради, а потом и раду на овом речнику.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић, Р. 2010. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Гортан-Премк, Д. 1982. О семантичком садржају лексикографске дефиниције. У: *Лексикографија и лексикологија*. Ћупић, Д. (ур.). Београд – Нови Сад: Институт за српскохрватски језик САНУ, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матица српска, Филолошки факултет у Београду, 49–51.
- Згуста, Ј. 1991. *Приручник лексикографије*. Сарајево: Свјетлост.
- Козырев, В. А., В. Д. Черняк. 2004. *Русская лексикография*. Москва: Дрофа.
- Кончаревић, К. 2010. О неким аспектима комуникативне културе свештенства у српској говорној и социокултурној средини. *Стил* 9, 189–200.
- НССН: Јандроковић, Н. *Немачко-српски и српско-немачки тхеолошки речник*. 2007. Београд: Хришћански културни центар.
- Приручник за обраду речничке грађе* (интерна електронска верзија рукописа). Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Радовић-Тешић, М. 2009. *С речима и речником*. Београд: Учитељски факултет.
 РСМ: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. 1967–1976. Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX. 1959–2014. Београд: САНУ, Институт за српски језик.
- РСЈ: *Речник српског језика*. 2007. Нови Сад: Матица српска.
- РСТР: Кончаревић К., М. Радовановић, *Руско-српски и српско-руски њеолошки речник*. 2012. Београд: Службени гласник.
- Свето Писмо: *Светио Писмо Сѣтарог и Новог Завјетѣа. Библија*. 2012. Београд: Свети архијерејски Синод Српске Православне Цркве (прев. и изд.).
- СЕЕС: Добрић, А. *Српско-енглески и енглеско-српски њеолошки речник*. 2004. Београд: Хришћански културни центар.
- СПЦК: Скляревская, Г. Н. *Словарь православной церковной культуры*. 2007. Москва: Астрель.
- ТДР: Динић Ј., *Тимочки дијалекатски речник*. 2008. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Béjoint, H. 2000. *Modern Lexicography: An Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Coleman, J. 2006. Lexicography. In: *The Handbook of English Linguistics*, Aarts B., A. McMahon (eds.). Great Britain: Blackwell Publishing, 581–599.
- Landau, S. 1989. *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University press.

Ружица Левушкина

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ ЛЕКСЕМ ИЗ СФЕРЫ ПРАВОСЛАВНОЙ ДУХОВНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В настоящей статье описывается толковый тематический тезаурус лексики из сферы православной духовности (ТТЛПД) и предлагается его содержание и структура. Показывается его цель и назначение. Аргументируется необходимость появления этого словаря в сербской культурной и образовательной среде. Описывается содержание его макроструктуры и состав словарной статьи (микроструктура). Предлагаются еще некоторые технические решения для составления словарной статьи.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.16'373(082)

811.16'374(082)

ЛЕКСИКОЛОГИЈА и лексикографија у светлу савремених приступа : зборник научних радова / уредништво Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2016 (Београд : Чигоја штампа). – 577 стр. ; 24 cm

На спор. насл. стр.: *Lexicology and Lexicography in the Light of Contemporary Approaches*. – Радови на више језика. – Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз већину радова.

ISBN 978-86-82873-56-3

1. Ристић, Стана, 1950– [приређивач, сакупљач]
 2. Лазић Коњик, Ивана, 1978– [приређивач, сакупљач]
 3. Ивановић, Ненад, 1979– [приређивач, сакупљач]
- а) Словенски језици – Лексикологија – Зборници
 - б) Словенски језици – Лексикографија – Зборници

COBISS.SR-ID 228321036